

Η ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

1975-2000

Δρ. Φανή Μαλλούχου- Tufano
Αρχαιολόγος, Α΄ ΕΠΚΑ

Η αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης: 1975-2000

Όπως είναι γνωστό, από το 1975 εκτελούνται και πάλι συστηματικές εργασίες συντήρησης και αναστήλωσης στα μνημεία της Ακρόπολης. Τα έργα κατευθύνει και εποπτεύει μια διεπιστημονική επιτροπή ειδικών εμπειρογνομώνων αδιαμφισβήτητου κύρους, αρχαιολόγων, αρχιτεκτόνων, πολιτικών και χημικών μηχανικών, η Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Ακροπόλεως σε συνεργασία με την Α΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού. Οι εργασίες χρηματοδοτούνται από το Ελληνικό Κράτος και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Οι εργασίες όταν ξεκίνησαν είχαν καθαρά σωστικό χαρακτήρα και αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση των κυριότερων προβλημάτων των μνημείων : τις ρηγματώσεις και θραύσεις των μαρμάρων λόγω της οξειδωσης των σιδερένιων στοιχείων που είχαν ενσωματωθεί σ' αυτά κατά τις παλαιότερες επεμβάσεις, τις αλλοιώσεις της επιφάνειάς τους από την ατμοσφαιρική ρύπανση, την επισφαλή στατική επάρκεια των μνημείων λόγω της ερείπωσής τους, τη φθορά του Βράχου της Ακρόπολης, αυτοτελούς μνημείου -φορέα των πολύτιμων ιχνών μιας μακραίωνης ιστορίας, από τα βήματα των εκατομμυρίων επισκεπτών του. Βαθμιαία, κατά την εκτέλεσή τους, ο χαρακτήρας των εργασιών διευρύνθηκε και κατέληξε στην αποκατάσταση των μνημείων, με την άρση των σφαλμάτων -ιδιαίτερα όσον αφορά στις παρατοποθετήσεις των αρχιτεκτονικών μελών -των παλαιότερων αναστηλώσεων και την επανένταξη στα μνημεία αρχαίου διάσπαρτου υλικού, που αναγνωρίζεται και ταυτίζεται κατά την έρευνα που προηγείται των επεμβάσεων αλλά και στη διάρκεια των εργασιών .Η μετεξέλιξη αυτή του χαρακτήρα των επεμβάσεων έχει ως αποτέλεσμα τη μερική ανάκτηση της μορφικής και δομικής αυθεντικότητας των μνημείων, με επακόλουθα την ανάδειξη των εγγενών επιστημονικών, αρχιτεκτονικών και γενικότερα αισθητικών και περιβαλλοντικών τους αξιών και την επαύξηση της δυνατότητας κατανόησης των ερειπίων τους από τις ευρύτερες μάζες των επισκεπτών τους.

Η μέθοδος της επέμβασης υπαγορεύεται από το αρθρωτό σύστημα δομής των μνημείων, αποτελούμενο από αυτοτελή αρχιτεκτονικά μέλη, που συντίθενται «εν ξηρώ», χωρίς συνδετικό κονίαμα, σε σύνολο. Τα αναστηλωμένα παλαιότερα τμήματα των μνημείων -αλλά ορισμένες φορές και περιοχές που δεν είχαν αναστηλωθεί στο παρελθόν αλλά παρουσιάζουν τα ίδια φαινόμενα φθοράς και κατακερματισμού - αποσυναρμολογούνται και τα αρχιτεκτονικά τους μέλη συντηρούνται στο έδαφος: τα οξειδωμένα μεταλλικά στοιχεία αφαιρούνται και αντικαθίστανται από άλλα από τιτάνιο, τα θραυσμένα κομμάτια συγκολλώνται με οπλισμούς τιτανίου πάλι και τσιμεντοκονία ειδικής συνθέσεως. Αν κριθεί απαραίτητο, κυρίως για λόγους στατικών, ορισμένα μέλη συμπληρώνονται -με μέθοδο αντιστρεπτή, όπως εκείνη που ακολουθείται στις αντιγραφές των γλυπτών - με νέο πεντελικό μάρμαρο. Ταυτόχρονα συντηρείται η επιφάνεια των μνημείων: οι διάφορες φθορές, ρηγματώσεις, αποφλοιώσεις, αντιμετωπίζονται με ψεκάσμούς και εμποτισμούς, με σφραγίσεις και ενέματα, με υλικά ανόργανα, αντιστρέψιμα, με αποδεδειγμένη συμπεριφορά στο χρόνο. Τέλος, για την αποφυγή ανεπανόρθωτης φθοράς, τα αρχιτεκτονικά γλυπτά μεταφέρονται στο Μουσείο της Ακρόπολης και αντικαθίστανται πάνω στα μνημεία με πιστά αντίγραφα από τσιμέντο, ειδικά επεξεργασμένο ως προς την απόχρωση και υφή.

Οι καθαυτό αναστηλωτικές εργασίες άρχισαν το 1979 στο Ερέχθειο, όπου και ολοκληρώθηκαν το 1987. Κατά την επέμβαση ο βόρειος τοίχος του μνημείου αποκαταστάθηκε σε μεγαλύτερο ύψος με την επανένταξη αρχαίων ταυτισθέντων μελών, η στατική επάρκεια ολόκληρου του κτηρίου ενισχύθηκε με την αποκατάσταση της βορειοανατολικής γωνίας του με αντίγραφα του κίονα και των υπερκείμενων λίθων του θριγκού που βρίσκονται στο Βρετανικό Μουσείο. Εκμαγεία αντικατέστησαν στο μνημείο και τις Καρυάτιδες, οι οποίες μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Ακροπόλεως. Η δεύτερη επέμβαση που ολοκληρώθηκε, στο διάστημα 1979- 1992, είναι η στερέωση -με αγκυρώσεις από κράμα ανοξειδωτού χάλυβα στη μάζα του πετρώματος -των βράχων των κλιτύων του λόφου της Ακρόπολης.

Η αποκατάσταση του Παρθενώνα περιλαμβάνει δώδεκα προγράμματα επέμβασης σε αντίστοιχες περιοχές του μνημείου. Από το 1986 ως το 1990 πραγματοποιήθηκε το

πρώτο πρόγραμμα, η αναστήλωση της ανατολικής όψης του μνημείου. Κατά τις εργασίες αποκαταστάθηκε η ακριβής γεωμετρική μορφή της πρόσοψης του Παρθενώνα, που είχε διαταραχθεί στο παρελθόν από την ανατίναξη του 1687 και ορισμένους μεγάλους σεισμούς. Το 1992/3 μεταφέρθηκε στο Μουσείο της Ακρόπολης η δυτική ζωφόρος. Στη θέση της, πάνω στο μνημείο, προγραμματίζεται η τοποθέτηση πιστού αντιγράφου. Οι εργασίες συνεχίζονται στον οπισθόναο, με τη δομική αποκατάσταση των κιόνων και των μελών του υπερκείμενου θριγκού, στους επιμήκεις τοίχους του σηκού του μνημείου, η νέα αναστήλωση των οποίων θα περιλάβει και νέα ταυτισθέντα στο μεταξύ αρχαία διάσπαρτα μέλη και στον πρόναο, όπου προβλέπεται η αναστήλωση των τριών νοτιότερων κιόνων και του υπερκείμενου επιστυλίου με βάση αρχαίο αυθεντικό υλικό, που έχει πρόσφατα ταυτιστεί. Στο άμεσο μέλλον κρίνεται απαραίτητη η επέμβαση στην αναστηλωμένη τη δεκαετία του '30 βόρεια κιονοστοιχία του μνημείου, που παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα οξείδωσης των ενσωματωμένων σιδήρων αλλά και παρατοποθετήσεων των αναστηλωμένων μελών και της οποίας έχει ήδη ολοκληρωθεί η μελέτη της νέας αναστήλωσης.

Και στα Προπύλαια η αποκατάσταση χωρίζεται σε διάφορα προγράμματα, που αντιστοιχούν στα διάφορα τμήματα του μνημείου. Από το 1990 βρίσκονται σε εξέλιξη εργασίες αποκατάστασης στα αναστηλωμένα, στις αρχές του αιώνα μας, τμήματα των φατνωματικών οροφών του κεντρικού κτηρίου του μνημείου καθώς και στο νότιο τοίχο της ανατολικής του στοάς. Στη διάρκεια των εργασιών αναγνωρίστηκε η αρχική θέση του συνόλου σχεδόν των φατνωμάτων των οροφών, τα περισσότερα των οποίων δεν είχαν χρησιμοποιηθεί στην παλαιότερη επέμβαση και κείτονταν διάσπαρτα στο Βράχο, γεγονός που επιτρέπει τη μελλοντική τους επανένταξη στο μνημείο. Στο μέλλον προγραμματίζονται επεμβάσεις και στα υπόλοιπα αναστηλωμένα στο παρελθόν τμήματα της ανατολικής στοάς και του θυραίου τοίχου καθώς και στις πλάγιες πτέρυγες των Προπυλαίων.

Από το ναό της Αθηνάς Νίκης μεταφέρθηκε, το 1998, στο Μουσείο της Ακρόπολης η ζωφόρος. Το μνημείο, που στο παρελθόν έχει ήδη δύο φορές αναστηλωθεί, διατηρείται και αυτό σε κρίσιμη κατάσταση και προγραμματίζεται η εκ νέου

αποκατάστασή του. Οι επεμβάσεις στην Ακρόπολη ολοκληρώνονται με προγράμματα ανάδειξης και προστασίας του πλατώματος του Βράχου, όπως εκείνα της καταγραφής και της εκ νέου τακτοποίησης των διάσπαρτων εκεί αρχιτεκτονικών μελών και θραυσμάτων γλυπτών καθώς και της κατασκευής διαβάσεων από ισχνό σκυρόδεμα για την κυκλοφορία των επισκεπτών των μνημείων.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι οι σύγχρονες αναστηλωτικές επεμβάσεις στην Ακρόπολη αποτέλεσαν το έναυσμα για την αναζωπύρωση της επιστημονικής έρευνας σχετικά με τα μνημεία του Ιερού Βράχου. Κατά τη σχολαστική τεκμηριωτική διαδικασία που ακολουθείται στα έργα, προκύπτει ένα πλήθος νέων πληροφοριών σχετικά με την αρχιτεκτονική, το γλυπτό διάκοσμο και τις διαδοχικές ιστορικές φάσεις των μνημείων, αλλά και του περιβάλλοντος χώρου τους, τα διάφορα αναθήματα του Βράχου της Ακρόπολης καθώς και τις παλαιότερες επεμβάσεις συντήρησης και αναστήλωσης των μνημείων του.

Η αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης ανέκαθεν, στην ιστορική διαδρομή του νεοελληνικού κράτους, προσέλαβε ιδιαίτερη βαρύτητα, λόγω του ειδικού "Εθνικού" χαρακτήρα αλλά και της παγκόσμιας πολιτιστικής εμβέλειας του μοναδικού αυτού μνημειακού συνόλου. Το γεγονός αυτό μεταφράστηκε στην επιδίωξη, όταν φυσικά οι εξωτερικές συνθήκες το επέτρεπαν, της εξασφάλισης των κατά το δυνατόν άριστων μέσων και υλικών αλλά και έμπυχου δυναμικού κατά την εκτέλεση των έργων. Παρομοίως και οι σύγχρονες αναστηλωτικές εργασίες στην Ακρόπολη διακρίνονται για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους: την κριτική διεπιστημονική προσέγγιση των επεμβάσεων σε όλες τις φάσεις τους, τη σύνταξη και δημοσίευση ολοκληρωμένων μελετών αποκαταστάσεως των μνημείων πριν από τις επεμβάσεις, την υποβολή τους στην κρίση της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας στη διάρκεια διεθνών συναντήσεων ειδικών, την επεξεργασία και εμπλουτισμό του καθιερωμένου διεθνώς θεωρητικού πλαισίου των επεμβάσεων με συμπληρωματικές αρχές που απορρέουν από τον ειδικό δομικό χαρακτήρα των ελληνικών κλασικών μνημείων, τη σχολαστική τεκμηρίωση των έργων σε όλες τις φάσεις τους, την εφαρμογή της πλέον σύγχρονης - και σε ορισμένες περιπτώσεις και πρότυπης - τεχνολογίας στη διερεύνηση των μνημείων, στην οργάνωση των εργασιών, στην εκτέλεση των επεμβάσεων και στη

διαχείριση της τεκμηρίωσης. Πρόκειται για στοιχεία που επηρέασαν τις άλλες σύγχρονες επεμβάσεις σε μνημεία στη χώρα μας, δημιουργώντας ένα είδος "σχολής", ενώ αναγνωρίστηκαν και σε πολλές περιπτώσεις, υιοθετήθηκαν διεθνώς.

Τα στοιχεία αυτά μαζί με τη συσσωρευμένη τεχνογνωσία τόσων χρόνων τοποθετούν σήμερα την Ελλάδα σε πρωτεύουσα διεθνώς θέση, όσον αφορά στον τομέα της μνημειακής αποκατάστασης.

Παρά ταύτα και παρά το ανπκειμενικά πλούσιο και πολυδιάστατο έργο που έχει επιδείξει η Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως τα εικοσιπέντε χρόνια της λειτουργίας της την τελευταία περίοδο οι αναστηλωτικές εργασίες στην Ακρόπολη έχουν χάσει τον αρχικό ρυθμό, σφρίγος και ρώμη. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης η ελληνική πολιτεία συνέστησε τον περασμένο Μάιο μια ειδική περιφερειακή υπηρεσία στο Υπουργείο Πολιτισμού, την Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης, η οποία έχει τεθεί σε λειτουργία σπς αρχές του 2000. Η νέα υπηρεσία, υπό την επιστημονική πάντα καθοδήγηση της Επιτροπής Ακροπόλεως, με τις οικονομικές και διαχειριστικές διευκολύνσεις που της παρέχονται και την αναγκαία ανανέωση του επιστημονικού και εργατοτεχνικού προσωπικού που προγραμματίζεται, ελπίζεται όπ θα μπορέσει να ολοκληρώσει τα έργα σε εύλογο χρονικό διάστημα, ώστε να παραδώσει τα μνημεία της Ακρόπολης στους επερχόμενους νέους καιρούς "αιθαλή" και "αγέραστα" πάντα, κατά την έκφραση του Πλουτάρχου, αλλά και με τη σφραγίδα της εποχής μας.

Επιλογή βιβλιογραφίας

-The Acropolis at Athens, Conservation Restoration and Research 1975 -1983, Athens 1985.

-Acropolis Restoration, the CCAM interventions, London 1994.

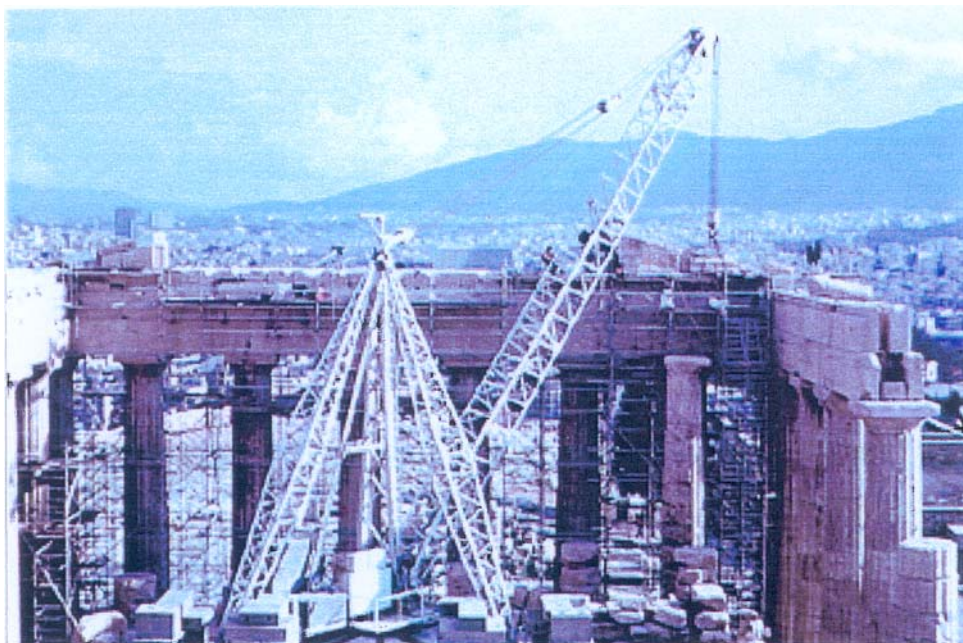
Αθήνα, Ιούλιος 1999

Φανή Μαλλούχου -Tufano

Δρ. αρχαιολόγος στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Ακροπόλεως

Η ανατολική όψη του Παρθενώνα μετά την αποκατάστασή της

Το εσωτερικό του Παρθενώνα κατά τη διάρκεια των εργασιών αναστήλωσης

**ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΟΥ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΣΠΟΝΔΥΛΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΣΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ**

Δρ. Κώστας Ζάμπας

Δ/ντής Υ πηρεσίας Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης

ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΙΟΝΟΚΡΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΠΟΝΔΥΛΟΥ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΟΣ ΣΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

1. Γενικά.

Η επίσκεψη στο Βρετανικό Μουσείο έγινε μετά την επιστολή του Ian Jenkins, εφόρου στο τμήμα ελληνικών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων του μουσείου, προς τον Μ. Κορρέ, με την οποία ενημέρωνε για την πρόθεση του τμήματος να προχωρήσει στην επανέκθεση του κιονοκράνου και του σπονδύλου του Παρθενώνος. Ο I. Jenkins πρότεινε να γίνει μια συστηματική αποτύπωση των πλευρών, οι οποίες μετά την επανέκθεση θα καταστούν αθέατες. Η ΕΣΜΑ ενέκρινε σχετική εισήγηση του Μ. Κορρέ και αποφάσισε να γίνει η αποτύπωση από τον υπογράφοντα δαπάναις του ΤΑΔΙΠΕΑΕ.

Η επίσκεψη πραγματοποιήθηκε μεταξύ 10 και 14/11/1997. Θα πρέπει να τονιστεί η φιλοξενία του κ. Ian Jenkins και των συνεργατών του και η προθυμία τους για την παροχή κάθε διευκόλυνσης στην εργασία αποτύπωσης των μαρμάρων, μολονότι είναι σε εξέλιξη η προετοιμασία της επανέκθεσης και αναπόφευκτα έπρεπε να διακοπούν οι οικοδομικές εργασίες των υπεργολάβων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο Βρετανικό Μουσείο γίνονται αυτή την εποχή εκτεταμένα έργα αναμόρφωσής του. Το σημαντικότερο εξ αυτών είναι η μετατροπή του χώρου του αναγνωστηρίου της βρετανικής βιβλιοθήκης με τον μεγάλο τρούλο, σε χώρο πολλαπλών εκδηλώσεων. Το κιονόκρανο και ο σπόνδυλος είναι μέρος των λαφύρων της επιχείρησης των πρακτόρων του λόρδου Έλγιν στην Ακρόπολη. Έχουν τους κωδικούς αριθμούς 350 και 207 αντιστοίχως και βρίσκονται σήμερα σε μια επιμήκη αίθουσα προσωρινά κλειστή για το κοινό, μεταξύ των αιθουσών του μνημείου των Νηρηϊδων και των γλυπτών του Παρθενώνος¹. Έχουν συντεθεί σε ένα σύνολο που εδράζεται σε μια αθέατη, λίθινη κατά πάσα πιθανότητα βάση, η οποία περιβάλλεται από ένα μη φέρον βάθρο από μοριασανίδες.

Μετρήσεις των διαστάσεων των δύο αρχιτεκτονικών μελών έχουν γίνει από τους F.C. Penrose² W.B. Dinsmoor³ και το 1992 από τον Μ. Κορρέ, που χωρίς να έχει το διαθέσιμο χρόνο και τις διευκολύνσεις της τωρινής επίσκεψης μέτρησε τις κύριες διαστάσεις τους και τα βασικότερα λαξεύματα στην άνω επιφάνεια του κιονοκράνου⁴. Οι τωρινές μετρήσεις έγιναν με τη μέθοδο που χρησιμοποιήθηκε στη μελέτη

¹ Αίθουσες 7 και 8 αντιστοίχως Βλ. B.F. Cook, *Greek and Roman Art in the British Museum*. The Trustees of the British Museum, London 1976, σ. 86.92

² F.C. Penrose, *An Investigation of the Principles of Athenian Architecture*, πιν. 5. Δίνεται η διάσταση του κιονοκράνου 6,610 (2.014,7m).

³ Τον Φεβρουάριο του 1927 .Βλ. Έκθεση W.B. Dinsmoor, που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά από τη Φ. Μαλλούχου-Tufano (Φ. Μαλλούχου-Tufano, *Επεμβάσεις στα αρχαία μνημεία στη νεώτερη Ελλάδα* (1834-1939). *Το έργο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας*, Αθήνα 1996, Δακτυλόγραφη Διδακτορική Διατριβή). Η αγνόηση των δυο αρχιτεκτονικών μελών από τον Ν. Μπαλάνο, φαίνεται ότι ήταν για τον Dinsmoor η κύρια αφορμή να ασχοληθεί συστηματικά με το πρόβλημα της αναστήλωσης της βόρειας κιονοστοιχίας και τα σφάλματά της. Σχετικά για τις μετρήσεις, τη σύγκρισή τους με άλλες και την αξιολόγησή τους βλ. επίσης Κ. Ζάμπας, *Μελέτη Λομικής Αποκαταστάσεως της Βόρειας Όψης του Παρθενώνος, Μέρος 1. Οι Κίονες*, Μάιος 1997, σ. 22-25 και πίν. 1-5.

⁴ Ο Μ. Κορρές έδωσε αυτά τα δυο αδημοσίευτα σχέδια στον υπογράφοντα κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης της βόρειας όψης του Παρθενώνος. Τα σχέδια υπήρξαν πολύτιμα στην ολοκλήρωση του πρώτου μέρους της μελέτης.

αποκαταστάσεως της βόρειας όψης του Παρθενώνος⁵. Ετοιμάστηκαν αξονομετρικά σχέδια των δυο μαρμάρων, κάτοψη του κιονοκράνου και δύο όψεις του. Στα σχέδια απεικονίζονται τα γεωμετρικά μεγέθη των δύο μαρμάρων, τα λαξεύματα και οι εγχοπές για τη μεταφορά και τη σύνδεσή τους, τα διάφορα είδη κατεργασίας των επιφανειών τους, τα πλήγματα από την πτώση τους κατά την ανατίναξη του κτιρίου το 1687⁶, και οι επιφανειακές φθορές.

2. Κατάσταση διατήρησης των αρχιτεκτονικών μελών.

Το κιονόκρανο είχε τεμαχιστεί από το συνεργείο του Λόρδου Έλγιν σε δυο περίπου συμμετρικά τμήματα με πριονισμό⁷ (βλ. αξονομετρικό σχέδιο αποτύπωσης). Το εύρος του μεταξύ των δυο τμημάτων αρμού κοπής είναι 2-3 mm. Από τις μετρήσεις προκύπτει ότι λόγω του πριονισμού απωλέσθηκε μια λωρίδα πάχους περίπου 6 mm σε όλο το ύψος του κιονοκράνου. Δεν υπάρχει εμφανής σύνδεση των δυο τεμαχίων, είναι όμως πιθανότατο, χωρίς να είναι και αναγκαίο⁸, να συνδέονται με αθέατα μεταλλικά συνδετήρια στοιχεία μεταξύ τους, είτε με το σπόνδυλο, για λόγους ευσταθείας.

Οι ακμές του άβακος και οι αιχμές των ραβδώσεων του υποτραχηλίου είναι πληγωμένες. Οι πρώτες λόγω της πτώσης και των κακουχιών που ακολούθησαν, οι δεύτερες πιθανά και πριν από την πτώση, λόγω καταπόνησης από οριζόντια φορτία⁹. Η πρόσθια πλευρά του άβακος¹⁰ έχει υποστεί περισσότερες απώλειες στο μέσο της περίπου, οι οποίες μπορεί να οφείλονται στον κακότεχνο πριονισμό. Άλλωστε και στην άνω επιφάνεια υπάρχουν μεγάλες απολεπίσεις κατά μήκος της κοπής. Μεγαλύτερες είναι οι απώλειες στο μέσο και στο δεξί τμήμα της οπίσθιας πλευράς και ιδίως στη δεξιά γωνία της. Η θραύση της γωνίας αυτής οφείλεται αναμφίβολα στην πτώση. Στην ακριβώς απέναντι γωνία υπάρχει ένα παλαιότατο τριχοειδές ρήγμα.

⁵ Βλ. Κ. Ζάμπας, ό.π. σ. 9-13. Δεν χρησιμοποιήθηκε βεβαίως το ειδικό παχύμετρο για τη μέτρηση των διαμέτρων που δεν ήταν δυνατό να μεταφερθεί στο Βρετανικό Μουσείο.

⁶ Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα δυο μάρμαρα είχαν καταπέσει κατά την ανατίναξη, ή αργότερα όταν κατεδαφίστηκαν ετοιμόρροπα τμήματα του κτηρίου Βλ. σχετικά Μ. Κορρές, Χ. Μπούρας. *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνος*, Τ 1, σ. 365-370 (υπό Μ. Κορρέ) και το σχέδιο του Μ. Κορρέ στο *Ο Παρθενώνας από την αρχαία εποχή μέχρι τον 19ο αιώνα. Ο Παρθενώνας και η ακτινοβολία του στα νεότερα χρόνια*, επιμ. Π. Τουρνικιώτη, Μέλισσα, 1994, σ. 156, 157. Για τη θέση των μαρμάρων λίγο πριν την αρπαγή τους από τους ανθρώπους του Έλγιν πολύ χρήσιμα μπορεί να αποδειχτούν δύο σχέδια του W.Gell, αντίγραφα των οποίων έδωσε ευγενικά ο κ. Ian Jenkins, από τη βιβλιοθήκη του τμήματος Ελληνικών και Ρωμαϊκών Αρχαιοτήτων του Βρετανικού Μουσείου.

⁷ Για την ακρίβεια η γραμμή της τομής στην άνω έδρα, από την οποία άρχισε ο πριονισμός έχει μια μικρή εκκεντρότητα ως προς τον αντίστοιχο άξονα της έδρας. Επίσης η τομή εκτρέπεται μετά τη συνάντησή της με τον εχίνο για να καταλήξει στο υποτραχήλιο με αισθητή απόκλιση από το επίπεδο συμμετρίας του κιονοκράνου. Ο πριονισμός, μια πράξη βάρβαρη καθεαυτή, ήταν και κακότεχνος.

⁸ Το ήμισυ του κιονοκράνου είναι δυνατό να στέκεται χωρίς συνδέσεις, έστω και με μικρό συντελεστή ασφαλείας. Η εξακρίβωση της ύπαρξης συνδετηρίων μπορεί να γίνει αν αφαιρεθούν τα μικρά γύψινα μπαλώματα σε δυο αντιδιαμετρικές ραβδώσεις του υποτραχηλίου με διεϊσδυση λεπτών ελασμάτων και τη βοήθεια ισχυρών λαμπτήρων.

⁹ Στον Παρθενώνα υπάρχουν σημαντικές βλάβες πολύ παλαιότερες της ανατίναξης πέραν αυτών που προκλήθηκαν από την άμεση προσβολή των μαρμάρων από την πυρκαγιά του 3ου αιώνα. Το θέμα είναι μεγάλο και ενδιαφέρον Βλ. σχετικά Κ. Ζάμπας *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνος*, τ.3β, ΥΠΠΟ, ΕΣΜΑ Αθήνα 1994, σ. 22-24.

¹⁰ Οι πλευρές χαρακτηρίζονται προσωρινά πρόσθια, οπίσθια, δεξιά, αριστερή, όπως τις βλέπει ο εισερχόμενος στην αίθουσα, μέχρι να οριστεί η θέση και ο προσανατολισμός του κιονοκράνου (βλ. στη συνέχεια).

Στην πρόσθια πλευρά του άβακος, καθώς επίσης στην άνω επιφάνεια κατά μήκος της ακμής του επιστυλίου που έφερε το κιονόκρανο, παρατηρούνται περιοχές με έντονη κυψελοειδή διάβρωση. Μια ζώνη κυψελοειδούς διάβρωσης υπάρχει και στην αριστερή πλευρά ακριβώς κάτω από το πέρασ της ακμής του επιστυλίου.

Ο εχίνος δεν έχει αξιόλογες βλάβες. Στην πίσω και δεξιά περιοχή του υπάρχουν αβαθή πλήγματα από βόλια. Επίσης οι μάντες δεν έχουν σοβαρές απώλειες, παρουσιάζουν όμως μια ομοιόμορφα κατανεμημένη φθορά, με αποτέλεσμα να μη σώζεται η περίτεχνη αρχική κατατομή τους. Στον κάτω μάντα εμπρός έχει απολεσθεί ολοσχερώς ένα τμήμα του. Σε 5 ραβδώσεις του υποτραχηλίου παρατηρούνται όρθιες τριχοειδείς ρωγμές, ενώ στις δυο ραβδώσεις στις οποίες καταλήγει η επιφάνεια κοπής υπάρχουν σημαντικές απώλειες, οι οποίες έχουν συμπληρωθεί με γύψο. Σε ελάχιστες θέσεις σώζεται η λεπτή ταινία (πλάτος περίπου 2 mm) της αιχμής των ραβδώσεων.

Οι αιχμές των ραβδώσεων του σπονδύλου και τα περιγράμματα των δυο εδρών του έχουν επίσης γενικευμένα πλήγματα (βλ. αξονομετρικό). Σχεδόν οι μισές ραβδώσεις έχουν έντονη επιφανειακή διάβρωση.

Οι επιφάνειες των δυο μαρμάρων είναι μαυρισμένες. Φυσικά δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τη χημική σύνθεση των επικαθήσεων, μακροσκοπικά όμως φαίνεται να είναι αιθάλη. Οι επιφάνειες παρουσιάζουν την ίδια απόχρωση που έχουν τα καθ' οιονδήποτε τρόπο στεγασμένα μάρμαρα, που βρίσκονται επί των μνημείων της Ακροπόλεως (Δυτική Ζωφόρος μετά τη στέγαση, ανατολική αίθουσα Προπυλαίων κλπ.) Ευτυχώς κατά τα φαινόμενα τα δυο αρχιτεκτονικά μέλη δεν υπέστησαν το βλαβερό καθαρισμό¹¹ που υπέστησαν τα γλυπτά του Παρθενώνος στο Βρετανικό Μουσείο¹².

Το περίεργο εκ πρώτης όψεως είναι, ότι μόνο σε μικρά τμήματα της επιφάνειας των δυο μαρμάρων σώζεται η αρχική επιφάνεια με την χαρακτηριστική καστανέρυθρη λεία επιδερμίδα, πίσω από τους ρύπους. Απροσδόκητη επίσης είναι η κατά τόπους παρουσία μαύρης κρούστας. Αναμφίβολα πριν από την προγραμματιζόμενη συντήρηση και τον καθαρισμό, και κατά τη διάρκειά τους, θα τεκμηριωθεί η φύση των προβλημάτων αυτών.

3. Στοιχεία της αρχικής ταυτότητας των μαρμάρων. Θέση -προσανατολισμός.

Από τις επιφάνειες των μαρμάρων οι μόνες αθέατες είναι οι δυο έδρες του σπονδύλου και η κάτω έδρα του κιονοκράνου. Ο σπόνδυλος έχει αναγνωριστεί από τον W.B. Dinsmoor ως ο τελευταίος του βου κίονος της βόρειας Πλευράς του Παρθενώνος. Τα πορίσματα της πρόσφατης μελέτης αποκαταστάσεως της βόρειας όψης συμπίπτουν επί του προκειμένου με την πρόταση Dinsmoor.

Μετρήθηκαν συστηματικά τα ύψη του σπονδύλου σε όλες τις ραβδώσεις με τον εξής τρόπο: Η άνω έδρα ορίζεται εύκολα με την εισαγωγή ενός επιπέδου ελάσματος, γιατί μεταξύ κιονοκράνου και σπονδύλου υπάρχουν ξύλινα είτε μεταλλικά παρεμβλήματα που αφήνουν ένα μικρό κενό μεταξύ των δυο εμφανειών. Επειδή η κάτω έδρα περιβάλλεται από το ξύλινο βάθρο, χρειάστηκε να σφηνωθούν ένα ή

¹¹ Σε ελάχιστα σημεία των γλυπτών σώζεται η επιδερμίδα του μαρμάρου, λόγω του γενικού καθαρισμού τους που έγινε παλαιότερα και με χρήση συρματόβουρτσας, Βλ. σχετικά C. Brandi, *Nota sui marmi del Partenone*, Bolletino dell' Instituto Centrale di Restauro, Vol. 3-4, 1950, p.5.

¹² Φυσικά δεν υπέστησαν και την καταστρεπτική συρραφή με σιδηρά συνδετήρια, όπως τα μάρμαρα που αναστηλώθηκαν στον Παρθενώνα.

περισσότερα λεπτά ελάσματα μεταξύ της άνω επιφάνειας του βάθρου και της κάτω έδρας του κίονος. Η μέτρηση έγινε με ανοξειδωτους πήχεις μεταξύ του άνω και των κάτω ελασμάτων.

Τα αποτελέσματα των μετρήσεων δίνονται στο αξονομετρικό σχέδιο. Το ελάχιστο ύψος είναι 614 mm και το μέγιστο 636 mm (μέσο ύψος είναι 625 mm¹³). Το πρώτο αντιστοιχεί στην έξω ράβδωση (προς βορρά) το δεύτερο στην έσω (προς νότο). Με την διαφορά των υψών του τελευταίου σπονδύλου επιτυγχάνεται η προς τα έξω κλίση της άνω επιφάνειας του κιονοκράνου, τόση όση είναι περίπου και η προς τα έξω κλίση του στυλοβάτη. Επειδή η διαφορά των υψών αυτών με τα ύψη στις αμέσως γειτονικές ραβδώσεις είναι πολύ μικρή και είναι πιθανό να υπάρξει λάθος στην εκτίμηση του προσανατολισμού τουλάχιστον κατά μια ράβδωση, έγινε προσεκτική επιθεώρηση των άκρων της άνω έδρας του σπονδύλου με ισχυρό λαμπτήρα και εντοπίστηκαν δυο λεπτότατες εγχάρακτες γραμμές πάχους ~1.10 mm (σημείες) στα μέσα της νότιας και της βόρειας ράβδωσης. Οι σημείες που ορίζουν τις κύριες διευθύνσεις στην άνω έδρα των τελευταίων σπονδύλων έχουν παρατηρηθεί και σε άλλους κίονες του Παρθενώνος¹⁴ και δεν αφήνουν κανένα περιθώριο αμφιβολίας για τον ορθό προσανατολισμό του σπονδύλου.

Σημειώνεται ότι στην σύνθεση των δυο μελών στο Βρετανικό Μουσείο ο σχετικός προσανατολισμός τους δεν είναι ορθός αφού οι ραβδώσεις με το μέγιστο και το ελάχιστο ύψος δεν αντιστοιχούν στο μέσο των πλευρών του άβακος, ως όφειλαν, αλλά είναι εστραμμένες κατά $2 \times 18 = 36^\circ$.

Στην άνω επιφάνεια του κιονοκράνου σώζονται τα εξής ίχνη (ορισμένα φαίνονται στο αξονομετρικό και όλα στο σχέδιο της κάτοψης): Γενικώς η επιφάνεια είναι κατεργασμένη με θραπίνα με διασταυρούμενες κατευθύνσεις κατεργασίας. Παράλληλα προς την πρόσθια πλευρά και σε απόσταση ~12 cm διαγράφεται με σαφήνεια η γραμμή, που αντιστοιχεί στο όριο της επιφάνειας επαφής με το επιστύλιο. Η εκτός του επιστυλίου ζώνη της επιφάνειας του κιονοκράνου βρίσκεται χαμηλότερα κατά 1 mm από την υπόλοιπη επιφάνεια. Παρουσιάζει έντονη κυψελοειδή διάβρωση. Μια αντίστοιχη ζώνη, περίπου ίσου πλάτους, υπάρχει και στην απέναντι πλευρά της επιφάνειας, χωρίς όμως διαφορά στάθμης. Η ζώνη αυτή χωρίζεται από την υπόλοιπη επιφάνεια με μια αβαθή διαβρωσιγενή αύλακα.

Παράλληλα προς την πρόσθια επιφάνεια και σε αποστάσεις 69 και 70 cm δεξιά και αριστερά αντιστοίχως, ορίζονται δυο γραμμές με λεπτές βελονιές. Στις γραμμές αυτές καταλήγουν δυο ζώνες, παράλληλες προς τις δυο άλλες πλευρές του άβακος. Οι ζώνες έχουν συνολικό πλάτος 17 cm και η επιφάνειά τους βρίσκεται περίπου 0,5 mm χαμηλότερα από την επιφάνεια του άβακος. Διακρίνονται δυο περιοχές με διαφορετική κατεργασία. Η εξωτερική πλάτους ~6cm είναι κατεργασμένη με λεπτό λαμάκι και ίσως με τριπτήρα, η εσωτερική πλάτους ~11 cm με πολύ λεπτή θραπίνα με κατεύθυνση κάθετη στην πλευρά. Η πρώτη περιοχή είναι όμοια με τη ζώνη που τυπικά συναντάται στις πλευρές των επιστυλίων για την προστασία των ακμών. Η δεύτερη περιοχή είναι μια επέκταση της πρώτης προς τα έσω.

Στην άνω επιφάνεια του άβακος σώζονται 5 εγκοπές γόμφων και 5 μοχλοβόθρια, όπως φαίνεται στην κάτοψη. Τα μοχλοβόθρια και οι τρεις εγκοπές γόμφων χρησίμευαν για

¹³ Σύμφωνα με τις μετρήσεις Dinsmoor 625 mm και τις μετρήσεις M. Korré 627 mm.

¹⁴ Βλ. Έκθεση Dinsmoor, στο Φ. Μαλλούχου, ό.π. και Μελέτη αποκαταστάσεως βόρειας όψης, Κ. Ζάμπας, ό.π.

την τοποθέτηση και τη σύνδεση των τριών πλίνθων του δεξιού επιστυλίου και οι δυο άλλες εγκοπές για τη γόμφωση των δυο εκ των τριών πλίνθων του αριστερού. Σε μια από τις τελευταίες εγκοπές καταλήγει ένα πολύ αβαθές αυλάκι¹⁵. Τέλος στην πίσω αριστερά γωνία της επιφάνειας του κιονοκράνου υπάρχουν 15 αυλακώσεις τις οποίες έχει αποτυπώσει και παλαιότερα ο Μ. Κορρές και τις ερμηνεύει ως ίχνη πολύ λεπτών μεταλλικών κατρακυλιών, τα οποία χρησίμευαν για την τοποθέτηση των επιστυλίων.

Το κιονόκρανο έχει αποδοθεί από τον Penrose στη βόρεια πλευρά της περιστάσεως. Επί αυτού δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία λόγω της διάστασης του άβακος, αλλά μέχρι σήμερα δεν είχε αναγνωριστεί ο προσανατολισμός του. Οι δυο ακραίες ζώνες της άνω επιφάνειας του άβακος έχουν το ίδιο περίπου πλάτος (~12cm) και δεν βοηθούν την αναζήτηση του ορθού προσανατολισμού¹⁶. Η σχετική θέση των μοχλοβοθρίων και γόμφων υποδεικνύουν τοποθέτηση επιστυλίων από τα δεξιά προς τα αριστερά. Με δεδομένο ότι το έργο της κατασκευής της βόρειας κιονοστοιχίας προόδευσε από ανατολάς προς δυσμάς¹⁷, η βόρεια πλευρά του κιονοκράνου πρέπει να είναι η οπίσθια. Την ίδια πιθανότητα ενισχύουν και τα ισχυρά πλήγματα στην πλευρά αυτή, αφού λογικά θα έπρεπε η βόρεια πλευρά να προσέκρουσε στο έδαφος κατά την πτώση.

Από τη συστηματική εξέταση του κιονοκράνου και τη σύγκριση με τα κατά χώραν ευρισκόμενα προκύπτει ότι αντίθετα με τις παραπάνω ενδείξεις η βόρεια πλευρά του κιονοκράνου είναι η πρόσθια, δηλαδή αυτή που συναντά πρώτη ο εισερχόμενος στην αίθουσα του Βρετανικού Μουσείου. Οι περιοχές με την έντονη κυψελοειδή διάβρωση, που εντοπίστηκαν στην πλευρά αυτή, συναντώνται μόνο στις επιφάνειες με προσανατολισμό προς βορρά. Έντονη κυψελοειδής φθορά παρατηρείται και στην ζώνη του άβακος που βρίσκεται εκτός της επιφάνειας έδρασης του επιστυλίου. Η λωρίδα αυτή στα *in situ* κιονόκρανα είναι χαμηλότερα από την υπόλοιπη άνω επιφάνεια του άβακος κατά 1 mm. Αντίθετα η πίσω ελεύθερη λωρίδα βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με την επιφάνεια του άβακος και χωρίζεται απ' αυτή με ένα αβαθές διαβρωσιγενές ίχνος κάτω από την προστατευτική ταινία του επιστυλίου.

Αφού η βόρεια πλευρά του κιονοκράνου είναι η πρόσθια, η φορά τοποθέτησης των επιστυλίων επί αυτού είναι από δυσμάς προς ανατολάς¹⁸. Η σειρά τοποθέτησης των επιστυλίων προκύπτει από τα ίχνη της κατεργασίας των επιφανειών και τον συσχετισμό των μοχλοβοθρίων με τις εγκοπές των γομφώσεων. Πρώτο τοποθετήθηκε και γομφώθηκε στο κιονόκρανο η εξωτερική πλίνθος του προς δυσμάς επιστυλίου. Το σωζόμενο ρηχό μοχλοβόθριο πιθανότατα ζευγάρωνε με ένα άλλο, που δεν σώζεται λόγω των απολεπίσεων της επιφάνειας. Όπως υποδεικνύουν οι διαπλατύνσεις των

¹⁵ Παρόμοια αυλάκια παρατηρούνται και στις εγκοπές των γομφώσεων των λιθοπλίνθων των τοίχων του σηκού. Οι Μ. Κόρρες και Ν. Τογανίδης υποθέτουν ότι χρησίμευαν στην εξαγωγή του θερμού αέρα κατά την μολυβδοχόηση στους δευτερεύοντες γόμφους.

¹⁶ Από τη συστηματική σύγκριση προσφάτων μετρήσεων στα κιονόκρανα της βόρειας πλευράς προκύπτει ότι το επιστύλιο της βόρειας πλευράς είναι τοποθετημένο ή στον άξονα του κιονοκράνου ή με εκκεντρότητα προς τα έσω, αντίθετα με την ανατολική πλευρά, όπου είναι τοποθετημένο έκκεντρα προς τα έξω (βλ. αποτυπώσεις Μ. Κορρέ, Π. Κουφόπουλου, Ν. Τογανίδη, Κ. Ζάμπα).

¹⁷ Τα ερωτήματα από ποια πλευρά ξεκίνησε η οικοδόμηση του Παρθενόνος και προς ποια κατεύθυνση προόδευσαν οι εργασίες έχει απασχολήσει τους σημαντικότερους μελετητές του μνημείου (Penrose, Dinsmoor, Ορλάνδος κ.α). Με την πρόσφατη μελέτη του Μ. Κορρέ, *Der Plan des Parthenon* DAI, AM, b.109, 1994, s. 54-120, t. 17 -24, με πολλά νεώτερα στοιχεία αποδεικνύεται ότι το έργο προόδευσε από Α προς Δ.

¹⁸ Αυτό δεν αναιρεί την άποψη ότι βασική πορεία του έργου είναι από ανατολικά προς δυτικά γιατί αυτή αφορά τη γενική πρόοδο των εργασιών και όχι τη σύνθεση του επιστυλίου.

πλευρικών ταινιών, οι οποίες σταματούν στα ίχνη των εσωτερικών ορίων των δυο εξωτερικών πλίνθων, αμέσως μετά τοποθετήθηκε η εξωτερική πλίνθος του προς ανατολάς επιστυλίου. Η μολυβδοχόηση του προτοποθετημένου γόμφου στην αθέατη πλευρά της πλίνθου έγινε με λοξή αύλακα, λαξευμένη στην πλευρά αυτή. Όμοιες αύλακες έχουν παρατηρηθεί και σε άλλα επιστύλια της περίπτωσης. Είναι πιθανό το προς ανατολάς επιστύλιο να ήταν το τελευταίο τοποθετημένο ως καταφραγή, δηλαδή να συγκλίνουν στη θέση αυτή οι δυο κατευθύνσεις τοποθέτησης των επιστυλίων. Στη συνέχεια τοποθετήθηκαν οι δυο πλίνθοι του προς ανατολάς επιστυλίου με τη βοήθεια μοχλών, όπως υποδεικνύουν τα δύο ζεύγη των βαθιών μοχλοβοθρίων. Ακολούθησε η μεσαία πλίνθος του προς δυσμάς επιστυλίου, η οποία γομφώθηκε επίσης με αύλακα μολυβδοχόησης και τέλος η εσωτερική πλίνθος. Την τοποθέτησή της, ίσως με διαδοχικές δοκιμές αν πρόκειται για καταφραγή, βοήθησαν τα λεπτά κατρακύλια, που έχουν αφήσει τα ίχνη τους στη νοτιοανατολική γωνία της άνω επιφάνειας του άβακος. Ο αρμός μεταξύ των εσωτερικών πλίνθων παρουσιάζει μια σημαντική εκκεντρότητα ~8cm ως προς τον άξονα συμμετρίας του κιονοκράνου. Σημειώνεται ότι μεγάλη εκκεντρότητα στην εσωτερική παρειά των επιστυλίων, υπάρχει στον 15ο κίονα της βόρειας πλευράς και στον 12ο της νότιας.

Στην μελέτη αποκαταστάσεως της βόρειας όψης, το κιονόκρανο είχε αποδοθεί με επιφύλαξη και με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία στον 11ο κίονα. Η απόδοση έχει γίνει με βάση την διαπιστωμένη από τον Penrose μείωση της διάστασης του άβακος των κιονοκράνων της βόρειας όψης από τα άκρα προς το κέντρο. Όμως στους κίονες της μεσαίας περιοχής οι διαφορές των διαστάσεων είναι μικρές και δεν μπορεί να αναγνωριστεί ακριβώς η θέση των κιονοκράνων μόνο με το κριτήριο της διάστασης. Για το λόγο αυτό δηλώθηκε με σαφήνεια στη μελέτη, ότι η οριστική αναγνώριση της αρχικής θέσης των κιονοκράνων θα γίνει μετά την αποσυναρμολόγηση με συνδυαστική μελέτη των σωζόμενων εγκοπών στις αθέατες σήμερα επιφάνειες¹⁹.

Με βάση τα νεότερα στοιχεία, που έχουν προκύψει κατά την εκπόνηση της δεύτερης φάσης της μελέτης στο θριγκό της βόρειας όψης, μπορεί ήδη να αναγνωριστεί η αρχική θέση του κιονοκράνου. Από την αποτύπωση των εξωτερικών πλίνθων των επιστυλίων έχουν προσδιοριστεί οι πιθανές διατάξεις τους με βάση τη συνδυαστική μελέτη των εγκοπών στερέωσης των ασπίδων, του ελάχιστου βάθους έδρασης κάθε πλίνθου στο κιονόκρανο²⁰, των ορατών σήμερα εγκοπών στις άνω επιφάνειες και των βλαβών στις συνοριακές περιοχές τους. Μέχρι σήμερα έχει διαπιστωθεί, ότι οι εξωτερικές πλίνθοι του 9ου, 10ου και 11ου επιστυλίου έχουν αναστηλωθεί σωστά. Τα πλάτη των επιστυλίων αυτών είναι 0.577m., 0.62m και 0.591m. Τα πλάτη που ορίζονται στην άνω επιφάνεια του υπό εξέταση κιονοκράνου είναι περίπου 0.57 και 0.62 m. Συνεπώς το κιονόκρανο είναι δυνατό να ανήκει στον 10ο κίονα που έφερε τα επιστύλια BE 9 και BE 10. Επειδή ένας ακόμα συνδυασμός ικανοποιεί πιθανώς την ίδια συνθήκη, έγινε επανεξέταση των δυο επιστυλίων κατά χώραν, και διαπιστώθηκε, ότι η κάτω ακμή του εδραζόμενου τμήματος του BE 9.1 έχει θραύσεις ακμών πολύ παλαιότερες από την πτώση των μαρμάρων το 1687²¹, των οποίων το περίγραμμα ταυτίζεται με το περίγραμμα της κυψελοειδούς φθοράς στην άνω επιφάνεια του

¹⁹ Κ. Ζάμπας, Μελέτη Δομικής Αποκαταστάσεως της Βόρειας Όψης του Παρθενώνος, ό.π., σ. 33.

²⁰ Ορίζεται από την απόσταση του γραμμικού ίχνους της διάβρωσης στο όριο της επαφής κωνοκράνου - επιστυλίου από την ακραία επιφάνεια του επιστυλίου.

²¹ Η παρουσία έντονης κυψελοειδούς διάβρωσης στη θραυστική επιφάνεια αποδεικνύει ότι η θραύση είναι προγενέστερη της ανατίναξης.

κιονοκράνου. Συνεπώς το υπό εξέταση κιονόκρανο είναι το 10ο της βόρειας πλευράς. Οι πιθανότητες να προκύψουν διαφορετικά δεδομένα για τη θέση του κιονοκράνου μετά την αποσυναρμολόγηση των μαρμάρων της βόρειας πλευράς είναι απειροελάχιστες.

4. Πρόταση για την τύχη των μαρμάρων.

Το Βρετανικό Μουσείο έχει ήδη αποφασίσει να προχωρήσει σε μια επανέκθεση του σπονδύλου και του κιονοκράνου, με την οποία θα εντάσσονται σε μια αναπαράσταση της ΒΔ γωνίας του Παρθενώνος με τη βοήθεια αντιγράφων των υπερκειμένων μελών του θριγκού. Μια παρόμοια σύνθεση είχε γίνει στο μουσείο στη δεκαετία του 1920²². Η προσωπική γνώμη του υπογράφοντος που μεταφέρθηκε και στον κ. I. Jenkins, είναι πως αυτή η μεταχείριση των δυο μαρμάρων είναι ασύμβατη με την αντίληψη που έχει γίνει πλέον κοινός τόπος για την επιστημονική κοινότητα και που αναγνωρίζει ότι τα μάρμαρα του Παρθενώνος έχουν μια μοναδική, ανεπανάληπτη "προσωπικότητα" ή ατομικότητα. Η άφραστη μέχρι σήμερα ακρίβεια του κτιρίου και οι κομψότερες εκλεπτύνσεις του, επιτρέπουν μια και μόνο θέση για κάθε μάρμαρο, αποκλείοντας ακόμα και τις ομόλογες θέσεις (δηλαδή ο 11ος σπόνδυλος ενός κίονος δεν μπορεί να τοποθετηθεί στην 11η σειρά ενός άλλου).

Το πρόβλημα είναι προφανώς πολύ μεγαλύτερο, όταν πρόκειται να χρησιμοποιηθεί ένας σπόνδυλος και ένα κιονόκρανο ενδιάμεσου κίονος σε ένα γωνιακό. Το πρόβλημα δεν έγκειται μόνο στο ότι η διάμετρος των σπονδύλων και η διάσταση του άβακος του γωνιακού κίονος είναι μεγαλύτερες κατά 4,5 εκατοστά, αλλά και στην παραβίαση των σαφέστατων οικοδομικών μαρτυριών που φέρουν τα μέλη αυτά. Δεν είναι επιτρεπτό να καλυφθούν οι εγκοπές των γόμφων και των μοχλοβοθρίων, που υποδηλώνουν κιονόκρανο ενδιάμεσου κίονος σε μια γωνιακή σύνθεση, που προϋποθέτει ένα τελείως διαφορετικό σύστημα εγκοπών. Δεν είναι επίσης επιτρεπτό να καλυφθεί το σύστημα των περιμετρικών ταινιών, που αντιστοιχούν σε ενδιάμεσα επιστύλια σε μια αναπαράσταση της γωνίας του θριγκού, η οποία συνεπάγεται μια τελείως διαφορετική φύση και διάταξη των ταινιών αυτών. Τέλος δεν είναι επιτρεπτό να χρησιμοποιηθεί ένας τελευταίος σπόνδυλος ενός ενδιάμεσου κίονος σε μια ανασύνθεση γωνιακού, όταν είναι γνωστό, ότι στους γωνιακούς τα άνισα ύψη έχουν άλλη διάταξη, προκειμένου να διαμορφωθεί ένας κεκλιμένος άξων με διαφορετικό προσανατολισμό και διαφορετική γωνία ως προς την κατακόρυφο. Όταν καταβάλλεται μεγάλος ερευνητικός μόχθος για την αναγνώριση της θέσης των θραυσμάτων των γλυπτών, αλλά και της διάταξής τους στο χώρο και τα νέα πορίσματα της έρευνας οδηγούν και πρακτικά σε επανεκθέσεις τους²³, δεν είναι επιτρεπτό τα αρχιτεκτονικά μέλη του Παρθενώνος να αντιμετωπίζονται ως αγελαία.

Φυσικά είναι δυνατό με μια άλλη επανέκθεση (π.χ. ανεξάρτητη κατάλληλη έκθεση των δυο μαρμάρων κοντά σε ένα πλήρες αντίγραφο της γωνίας του θριγκού με κατάλληλες επεξηγηματικές πινακίδες και εποπτικό υλικό) να ξεπερνιόντουσαν όλα τα προβλήματα που αναφέρθηκαν πριν. Όμως ο υπογράφων έχει ήδη διατυπώσει μια τελείως διαφορετική πρόταση, δηλαδή την αναστήλωση του σπονδύλου και του κιονοκράνου

²² I. Jenkins, *Archaeologists and aesthetes*. Trustees of the British Museum, London 1992, σ.224 και φωτ. 86.

²³ Όπως επί παραδείγματι για τη ζωφόρο με τα πορίσματα προσφάτων ερευνών βλ. I. Jenkins, *The South Frieze of the Parthenon: Problems in Arrangement*, *AJA*, 99, 1995, pp 445-456.

στη βόρεια πλευρά του Παρθενώνος κατά την προγραμματιζόμενη από την ΕΣΜΑ επέμβαση²⁴. Το ζήτημα συνδέεται οπωσδήποτε με την επίσημη διεκδίκηση της Ελληνικής Κυβέρνησης για την επιστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνος. Βεβαίως η διεκδίκηση είναι ένα κεντρικό πολιτικό θέμα, το οποίο δεν είναι δυνατό να εξεταστεί στην έκθεση αυτή ή στα πλαίσια της ΕΣΜΑ, που έχει άλλη αρμοδιότητα και ευθύνη. Είναι όμως δυνατό να εξεταστεί το ζήτημα από την άποψη της επιστημονικής δεοντολογίας²⁵ και κυρίως με την εξής έννοια: Τα δυο μάρμαρα του Παρθενώνος πρέπει να αναστηλωθούν στον Παρθενώνα ή να είναι μουσειακά εκθέματα, ανεξάρτητα από το αν το Μουσείο που τα φιλοξενεί είναι το Βρετανικό ή θα είναι το νέο Μουσείο Ακροπόλεως;

Στη βόρεια πλευρά του Παρθενώνος προγραμματίζεται μια μεγάλη επέμβαση. Η επισκευή των μαρμάρων θα συνδυαστεί με τη διόρθωση της παλαιότερης αναστήλωσης. Τα αρχιτεκτονικά μέλη θα επανέλθουν στις θέσεις που κατείχαν στην αρχαιότητα, με σεβασμό στην αυθεντική υπόσταση του κτιρίου και των ιχνών που άφησαν επάνω του όλες οι ιστορικές φάσεις. Η μέθοδος μελέτης και εκτέλεσης των έργων εξασφαλίζει τη μακροβιότητα των αναστηλώσεων της ΕΣΜΑ. Συνεπώς η χρονική συγκυρία είναι μοναδική για την επιστροφή και την επαναφορά στο κτίριο των δυο αρχιτεκτονικών μελών αναγκαίων για την ακεραιότητά του.

Η διατήρηση των δυο μαρμάρων στο μουσείο και η αντικατάστασή τους με αντίγραφα θα ήταν σκόπιμη στην περίπτωση που η κατάσταση διατήρησής τους ήταν πολύ καλή, αν δηλαδή σωζόντουσαν οι ακμές του άβακος, οι κατατομές και αιχμές των ραβδώσεων, η αρχική επιδερμίδα του μαρμάρου με την απόχρωσή της. Συμβαίνει όμως πολλοί από τους *in situ* σπόνδυλους και πολλά από τα κιονόκρανα του Παρθενώνος, μολοντί είναι διαρκώς εκτεθειμένα στο βεβαρημένο με ρύπους περιβάλλον, να παρουσιάζουν καλύτερη κατάσταση διατήρησης από τα δυο αρχιτεκτονικά μέλη του Βρετανικού Μουσείου. Συνεπώς το κέρδος από τη μουσειακή διατήρηση των δυο μαρμάρων είναι ασήμαντο σε σύγκριση με τη ζημιά που υφίσταται η ακεραιότητα του μνημείου.

Προτείνεται στην ΕΣΜΑ να ζητήσει επισήμως με βάση την επιστημονική δεοντολογία την επιστροφή του σπονδύλου και του κιονοκράνου από το Βρετανικό Μουσείο. Τα δυο μάρμαρα θα αναστηλωθούν στη βόρεια πλευρά του Παρθενώνος. Ο σπόνδυλος στον 6ο κίονα και το κιονόκρανο στον 10ο.

Αθήνα 19/11/1997.

Κ. Ζάμπας
Δ/ντής Υπηρ. Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης

---

²⁴ Κ. Ζάμπας, Μελέτη δομικής αποκαταστάσεως της βόρειας όψης του Παρθενώνος, ό.π. σ. 34.

²⁵ Για μια προσέγγιση στο γενικότερο ζήτημα από τη σκοπιά της επιστημονικής δεοντολογίας βλ. Α. Δεληβοριά, *Ο γλυπτικός διάκοσμος του Παρθενώνα. Ο Παρθενών και η ακτινοβολία του στα νεότερα χρόνια*, ό.π. σ. 116.

